

המלחמה בפולחן הבעל בימי אחאב

מחבר: פרופ' אברהם גרוסמן

מלכים א, פרק טז

מתוך: הוראת פרקים נבחרים בנביאים ראשונים,
בהוצאת האגף לתוכניות לימודים

במלכים א' פרק ט"ז מתוארים חטאיו של עמרי, מייסד השושלת שנקראה על שמו:

ועש אחאב בן עמרי הרע בעיני ה' מכל אשר לפניו (פס' ל):

לשון דומה נזכרת גם בפסוק לג. כלומר, חטאיו חמורים היו מאלו של ירבעם בן נבט. שאלה ראשונה העולה מכתובים אלו היא: מדוע חטאיהם של עמרי ושל אחאב נתפסים כחמורים ביותר, ועולים, כאמור, אף על אלה של ירבעם? רמז לתשובה מצוי בפסוקים לא-לג:

"ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט... וילך ויעבד את הבעל... ויקם מזבח לבעל בית הבעל אשר בנה בשמרון. ועש אחאב את האשרה".

התיאור הוא בדרך של כלל ופרט וכלל. פס' כה פותח "ירע מכל אשר לפניו", לאחריו באים הכתובים שהזכרו לעיל, ובסיומם שוב: "להכעיס את ה' אלהי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו" (פס' לג). כל זה כדי להדגיש את עוצמת הירידה הרוחנית בימיה של השושלת של בית עמרי, ובמיוחד בימי אחאב.

החדרת פולחן הבעל באופן אינטנסיבי לתוך ממלכת ישראל היא שהביאה לתיאורים הקשים הנ"ל. פולחן זה משמעו עקירה של האמונה באלוהי ישראל והחלפתה באמונה אחרת, המייחסת את כוחות השלטון על הטבע לאל זר. בעוד שירבעם בן נבט בנה עגלים המהווים מעין אמצעי לעבוד את הקב"ה, הרי עתה באים, כביכול, להחליפו. אין זה מקרה כי ירבעם בנה את העגלים בבית-אל ובדן מתוך חשש פוליטי שמא תביא העלייה לרגל לירושלים לשיבת שבטי ישראל אל מלכי יהודה (פרק יב, פס' כז-כח). הוא אף מתאר את אותם עגלים: "הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" (פס' כח). אלוהי ישראל לא הומר באל זר, אלא שהוצעה דרך מוטעית לעבודתו. אחאב מחדיר את הפולחן של צור שבמרכז הבעל.

לפי האמונה הכנענית ניצח הבעל (שכיניו היא הד או הדד) את מתחריו, ונעשה לאל יחיד אשר לו הכוחות לשלוט בעולם. הוא שולט על השמים ועל הארץ. למעשה הוא היה אל הסערה, וכאל הסערה הוא נחשב למי שדואג להשבת הרוח ולהורדת הגשם, והוא הוא שדואג לברכת הפריין לארץ. כלומר, מיוחסים לו כוחות-על מעבר למיוחס לאילילים אחרים.

הוכחה ברורה למגמה לבער את האמונה באלוהי ישראל ולהחדיר במקומה את פולחן הבעל, מצויה בעובדה שאיזבל אשת אחאב ציוותה להרוג את כל נביאי ה' (פרק יח, פס' ד). הריגת מאות הנביאים צריכה הייתה לאפשר לנביאי הבעל והאשרה להשפיע באין מפריע על המוני בית ישראל. קיומם של מאות נביאי ה' היא עדות ברורה לכך שירבעם בן נבט לא בא לעקור, חלילה, את האמונה בקב"ה ולא פגע בנביאים, כפי שנעשה בימי אחאב. למעשה, צצה ועלתה סכנה נוראה, שלא הייתה כמותה מיום קבלת התורה. אמנם בתקופת השופטים הייתה השפעה חזקה של פולחנות נוכרים על שבטי ישראל. גם עקבותיו של פולחן הבעל נזכרים בתיאור פעולתו של גדעון (שופטים, ו, כה. השווה גם: שם, ב, יא ו-ג, ז), אך הוא לא היה בהיקף כה נרחב וכולל. עובדה היא כי שם אביו של גדעון, אשר בביתו היה פולחן זה לעבודה זרה, היה "יואש", שיש בו רמז לשמו של הקב"ה. כבר חז"ל עמדו על עוצמת השינוי שחל בימי אחאב:

"קלות שעשה אחאב, כחמורות שעשה ירבעם. ומפני מה תלה הכתוב בירבעם? מפני שהוא היה תחלה לקלקלה" (סנהדרין קב, ע"ב).

"כתב על דלתות שמרון: אחאב כפר באלהי ישראל" (שם).

"היה מוחק את האזכרות בתורה וכותב תחתיהם: בראשית הבעל, וידבר הבעל ויאמר הבעל" (שם).

גם חז"ל היו ערים לנקודות החיוביות הרבות שהיו באחאב ולאהבת ישראל הגדולה שקיננה בו, אך עם זאת ראו את ההשפעה הנוראה שהייתה להחדרת פולחן הבעל; בעקבות החיתון עם איזבל הצידונית ופעולותיה לביעור האמונה היהודית.

מציאות קשה זו היא המשמשת כרקע להבנת פעולתו של אליהו הנביא, ובמיוחד לאירוע המיוחד במינו: המעמד בכרמל. בשל חטאי אחאב והעם נגזרה בצורת כללית למשך שלוש שנים. מטרתה הייתה, ככל המסתבר, להוכיח לעם ולאחאב כי הבעל, אשר לו ייחסו את הכוח להוריד גשמים, איננו מסוגל לעשות זאת, וכי רק הקב"ה לבדו הוא משיב הרוח ומוריד הגשם. הבצורת הנוראה - הבאה לידי ביטוי במעשה האישה האלמנה (פרק יז, פס' ט ואילך) - הביאה את העם להרהר שנית באמונתם בבעל "הכול יכול". מכאן התיאור בפרק יח פס' כא: "עד מתי אתם פסחים על שתי סעפים?" יש להניח כי נביאי הבעל והאשרה פתחו בפעולות "הסברה" משלהם בנסותם למצוא תירוצים מתירוצים שונים לבצורת הממושכת שעליה התריע אליהו מראש. זאת הסיבה לכך שאף נס גלוי כבצורת כה ממושכת לא הביא לתוצאה המקווה. מכאן המעמד המיוחד שהיה בכרמל.

מעמד זה היה בו כדי לנסות לחדש את הברית בין עם ישראל ובין הקב"ה. לא בכדי מסופר כי אליהו לקח שתי-עשרה אבנים "כמספר שבטי בני יעקב אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך" (יח, לא). מה טעם יש להזכיר פרטים אלה כולם? קרוב הוא שבאים הם לסמל את הצורך לבנות מחדש אומה מתוך השבטים הבודדים, לאחר שהיסודות שעליהם הושתתה אומה זו נחלשו עד מאוד. מכאן גם הלשון הדומה לפסוק לו: "ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל...". אבות האומה מצוינים ברגע דרמטי זה, כאשר הייתה סכנה לקיומה של האמונה שעליה חינו את ביתם ואת בנייהם.

מעמד נכבד זה הביא להתפעלות הכללית של העם, וככל הנראה גם של אחאב, והיא מצאה את ביטוייה הנשגב בקריאה של כלל ישראל שהיו באותו מעמד: "ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים" (פס' לט). אך לא היה די בכך. אירועים חד פעמיים, והיו נשגבים ככל שיהיו, אינם יכולים לבוא במקום פעולה מחנכת מתמידה. העובדה שאליהו בא לכלל ייאוש, כפי שהדבר מתבטא בבריחתו, בהצהרתו ובבקשתו לסיים את שליחותו (יט, י), מלמדת על הבנתו כי מעשה יחיד אין בכוחו להחזיר את העם בתשובה. מאידך, נביאי ה' נהרגו על-ידי איזבל, ולא היה מי ש יבצע אותה שליחות חיונית.

עניין מיוחד יש בתיאור פעולותיו של אליהו בשני מעשים: פגישתו עם האישה האלמנה והמעמד בחורב. מה ראה הקב"ה לצוות עליו לילך עד צידון הרחוקה, ומה טעם לכתוב אירוע זה לדורות? עיון בפרטי הסיפור מאפשר לנסות להעלות השערות על תכלית זו, הגם שאין להן ראייה של ממש. אחד הדברים המתמיהים באותו מעשה היא בקשתו של אליהו: "אך עשי לי משם עגה קטנה בראשונה והוצאת לי, ולך ולבנך תעשי באחרונה" (יז, ג). הייתכן כי אליהו יתעלם ממצבה הקשה של אותה אלמנה ומרעבון בנה (שם, פס' יב), ויעדיף את טובתו שלו? אפשר שצודקים אותם מפרשים המנסים למצוא בכך מעשה שיהא בו משום זכות לאישה והצדקה לנס הגדול שיעשה לה. אך אפשר שיש כאן ידיעה הרמוזה בין השיטין כי אפילו בקרבת המרכז הפולחני של הבעל בצידון לא פסו עושי צדקה מקרב ישראל. על אף סכנת המוות שלה ושל בנה נעתרת האישה להפצרתו של אליהו, שעדיין לא הראה מופת שיוכיח כי נביא אלוהים הוא. העבודה הזרה לא היה בה כדי לבער את מעשי החסד המאפיינים את זרעו של אברהם אבינו (בראשית יח, יט). בין כה ובין כה יש באירוע זה כדי לצייר במלוא העצמה את התוצאות המחרידות שהיו לבצורת הקשה, עד כדי מיתת אנשים. למרות זאת עדיין לא שבו ישראל בכל לבבם אל הקב"ה ופסחו על שתי הסעיפים. ציור המדגיש את עוצמת האמונה בפולחן הבעל ואת הקושי הגדול לבערו.

ובאשר למעמד בחורב. רמזים ברורים ישנם בין עלייתו של משה רבנו באותו מקום לקבלת התורה והמחזה אשר ראה בנקרת הצור. (הקווים המקבילים הם: אי האכילה ארבעים יום וארבעים לילה, המעמד בהר חורב, "והנה ה' עובר" ושמיעת הקריאה. השווה: שמות, לג, יז ואילך). מכאן סיוע להנחה שאליהו זכה להגיע לאחת הדרגות הגבוהות ביותר, בדומה לזו של משה רבנו. ואולי היה בכך משום שכר לפעולתו והשיא העליון של הישגיו הנבואיים לפני עלותו בסערה השמימית. דעה זו מקובלת על כמה מן המפרשים, אך לא הכול שותפים לה. יש כאלה שרצו למצוא כאן תוכחה לאליהו, והם מסתמכים על שני דברים: האמירה "לא ברוח ה'", "לא ברעש ה'", "לא באש ה'", כי אם ב"קול דממה דקה" (יט, יא-יב). וכן במשיכת אלישע לנביא תחתיו. הסמליות לאליהו היא כי ניסיונותיו להחדיר את האמונה על-ידי קנאות יתירה (ראה גם יט, י) לא תצלח, וראוי היה לו ללמד זכות על בני ישראל במקום לקטרג עליהם בלבד. הפשט נוטה יותר לדעה הראשונה.

התנהגותו של אליהו, לאחר ששלחה אליו איזבל את שליחיה ואיימה עליו, משונה ופלאית. הוא "מרים את ידיו" ובורח למרחקים, אל באר-שבע אשר ליהודה. שם יושב הוא תחת רותם אחד ושואל את נפשו למות (יט, ד). לא זו בלבד, לאחר האכילה שוב שוכב הוא לישון, והמלאך נאלץ להעירו בשנית. התנהגותו של אליהו מבטאת אכזבה נוראה וייאוש מוחלט. הדבר תמוה, שהרי הוא היה בשיא הצלחתו. נביאי הבעל נהרגו, העם, בהתלהבות כללית סוחפת, צועק "ה' הוא האלהים", אפילו המלך מושפע עמוקות - הוא איפשר לאליהו להשמיד את נביאי הבעל והאשרה כולם. מה אם כן המקום לייאוש הנורא?

ככל הנראה הבין אליהו בערבו של אותו יום גדול, יום המעמד הנשגב בכרמל, כי הוא נכשל במטרתו להחזיר את העם בתשובה. אזהרתה הגלויה של איזבל ביד שליחים משמעה היה ברור לו: המלך אחאב שוב מגלה אזלת יד בפני תקיפותה של אשתו. השליחים, שהיו צריכים להתרשם עמוקות מהנס, משתפים עמה פעולה בהתנכלות לאליהו. ועל הכול: ישראל בהמוניהם עומדים מנגד. לא בכדי אומר אליהו "ויבקשו את נפשי לקחתה" בלשון רבים. אליהו חלק כבוד למלכות ורץ עד יזרעאל. הוא בוודאי שיער שהתלהבות העם העצומה לאחר המעמד בכרמל תבטא בהריסת מזבחי הבעל בעיר יזרעאל, וכי הם ישתפו עמו פעולה בהתנגדות להמשכת הפולחן הנוכרי. אך לכל אלה אין רמז במקרא. ההתלהבות הרגעית העצומה, גם אם היא באה לאחר שלושה נסים גלויים גדולים (הבצורת הממושכת, ירידת האש בכרמל וירידת הגשם), אין בכוחה לשנות התפתחות שנמשכה שנים. היד החופשית שניתנה לאיזבל לאחר האירועים הגדולים והנכונות של אנשי הארמון לשתף עמה פעולה היוו אינדיקציה ברורה להמשך. בהדרגה תחזיר איזבל את פולחן הבעל למקומו. זאת משמעות הפעל "וירא ויקם וילך אל נפשו" (יט, ג). הבנה עמוקה במשמעות העתיד העגום (ראה בתרגום שם: "וחזא"). זהו הרקע לייאוש הנורא לאחר ציפיה שנמשכה שנים לשינוי המיוחל.

תקופה זו של בית עמרי ומעשי אליהו יש לראותה כאחד מציוני הדרך החשובים של קורות עם ישראל בתקופת המלוכה. פעולותיהם של הנביאים אליהו ואלישע שונות במידה מסוימת מאלה של הנביאים אשר לפנייהם. עומדים הם בהתנגשות חריפה עם המלכים אשר בימיהם פעלו, ומוטלת עליהם שליחות כבדה של פנייה אל העם בניסיון לעצור את הידרדרותו הרוחנית. הייתה זו מעין פעילות ביניים והכנה לקראת הנבואה ה"קלאסית".